

Foundations of Tokat Hoca Behzad Mosque and School

Ali Açikel^{1,a,*}

¹ Department of History, Faculty of Science and Letters, Tokat Gaziosmanpaşa University, Tokat, Türkiye

*Corresponding author

Research Article

History

Received: 06/03/2023

Accepted: 27/04/2023

ABSTRACT

Tokat is one of the oldest cities in Anatolia, which has hosted many civilizations in history. At the end of the Xth century, it came under Turkish rule during the Danishmend period. Since the conquest of the city, many religious, social and cultural artifacts have been brought into existence during the periods of Danishmends, Seljuks and Ottomans. Among these works, Hoca Behzad Mosque, which was built in 1535 during the Ottoman period, and Hoca Behzad School, whose exact date is unknown, stand out as places of worship and education. These two structures continued their existence with the waqf incomes established in the Ottoman period. Only Hoca Behzad Mosque has survived and is still open for worship. In this article, the waqfs of Hoca Behzad Mosque and Muallimhane, which are the old religious and educational structures of Tokat, will be discussed. The mosque, is one of the 17 mosques built in the city center of Tokat until the beginning of the XXth century. Although there are sufficient studies on the architectural structure of the mosque, there are a few studies on its foundations covering limited time periods. No study was found about the Muallimhane. In this study, all the foundations of Hoca Behzad Mosque and Muallimhane will be examined with the help of archival documents and court records used as the main source. Some income foundations were established for the maintenance and repair of the mosque and the Muallimhane and for the wages of their staff. In addition, some wealthy benefactors have established additional foundations for these two structures. The main purpose of the article is to contribute to the social and cultural history of Tokat by considering the foundations of Hoca Behzad Mosque and Muallimhane in all its aspects.

Keywords: Mosque, Hoca Behzad, School, Ottoman, Tokat, Waqf

Tokat Hoca Behzad Camii ve Muallimhanesi Vakıfları

ÖZ

Tokat, tarihte birçok medeniyete ev sahipliği yapmış Anadolu'daki en eski şehirlerden biridir. XI. asrın sonlarında Danişmendliler zamanında Türk hâkimiyetine girmiştir. Şehrin fethinden itibaren Danişmendliler, Selçuklular ve Osmanlılar dönemlerinde pek çok dinî, sosyal ve kültürel eserler vücuda getirilmiştir. Bu eserler arasında Osmanlılar zamanında 1535 yılında inşa edilen Hoca Behzad Camii ve ne zaman yapıldığı kesin olarak bilinmeyen Hoca Behzad Muallimhanesi, ibadet ve eğitim mekânı olarak öne çıkmaktadır. Bu iki yapı, Osmanlı döneminde tesis edilen vakıf gelirleri ile varlığını devam ettirmiştir. Günümüze sadece Hoca Behzad Camii ulaşmış olup halen ibadete açıktır. Bu makalede Tokat'ın eski dinî ve eğitim yapılarından Hoca Behzad Camii ve Muallimhanesi'nin vakıfları ele alınacaktır. Cami, XX. asrın başlarına kadar Tokat şehir merkezinde inşa edilen 17 camiden biridir. Caminin mimarî yapısı hakkında yeterli çalışma bulunmakla birlikte, vakıfları hakkında sınırlı zaman dilimlerini kapsayan birkaç inceleme yapılmıştır. Muallimhane ile ilgili herhangi bir incelemeye rastlanmamıştır. Bu çalışmada ana kaynak olarak yararlanılan arşiv belgeleri ve mahkeme kayıtları yardımı ile kuruluşundan günümüze kadar Hoca Behzad Camii ve Muallimhanesi'nin bütün vakıfları incelenecektir. Cami ve muallimhanenin bakım ve onarımı ile görevlilerinin ücretleri için bazı akar vakıfları kurulmuştur. Ayrıca bazı varlıklı hayır sahipleri bu iki yapı için ilave vakıflar kurmuşlardır. Makalenin temel amacı, Hoca Behzad Camii ve Muallimhanesi'nin vakıflarını bütün yönleriyle ele alarak Tokat'ın sosyal ve kültürel tarihine katkı sağlamaktır.

Anahtar Kelimeler: Camii, Hoca Behzad, Muallimhane, Osmanlı, Tokat, Vakıf

Süreç

Geliş: 06/03/2023

Kabul: 27/04/2023

Copyright

This work is licensed under
Creative Commons Attribution 4.0
International License

^a ali.acikel@gop.edu.tr

<https://orcid.org/000-0001-9477-6923>

How to Cite: Açikel, A, (2023) Foundations of Tokat Hoca Behzad Mosque and School, CUJOSS, 47(1): 1-9

Giriş

Tokat şehrinin Türk hâkimiyetine geçişi, 1073 yılında Danişmendliler döneminde (1073- 1178) vuku bulmuştur. Osmanlı öncesi dönemde Danişmendliler, Selçuklular ve Kadı Burhaneddin Devleti devirlerinde Tokat'ta çok sayıda vakıf yapıları inşa edilmiştir (Yinanç 1988; Gökbilgin 1974; Wolper 1994; Kucur 1993; Aksulu, 1994). Vakıf eserleri imar ve inşası faaliyeti, Osmanlılar döneminde de devam etmiştir. Bu dönemden kalan arşiv belgeleri, mahkeme defterleri (şer'iyye sicilleri) ve günümüze ulaşan tarihî yapılar bu imar ve inşaa faaliyetlerini ortaya koymaktadır. Vakıf eserlerin fazlalığı, Tokat şehrinin nüfus yoğunluğu ve ekonomik zenginliğinden kaynaklanmaktadır. Osmanlı döneminde yirmi binlere ulaşan nüfusu ile Tokat, Anadolu'daki büyük şehirlerden birisi olmuştur. Şehrin ekonomik zenginliği ise Anadolu'daki ana yolların üzerinde olması, ılıman iklimi ve verimli tarım topraklarına sahip olmasından dolayıdır (Şimşirgil, 1990: 259-315; Genç, 2000: 272-291).

Tokat'ta tesis edilmiş olan vakıf eserler, yine gelir getiren vakıflar tarafından desteklenmiştir. Terim olarak *vakıf* kelimesi, bir menkul ya da gayrimenkulün sevap kazanmak amacıyla doğrudan ve dolaylı bir şekilde toplumun yararına sunulması anlamına gelmektedir (Şemseddin Sami, 1987: 1495-6; Yedi yıldız, 1986: 153; Yedi yıldız, 2003: 8-10; Sertoğlu, 1986: 105). İnsanların istifadesi için cami, mektep, hastane gibi eserler yaptırmak, bunların giderleri için gelirler tahsis etmek ve diğer toplumsal ihtiyaçlar için vakıflar teşkil etmek ve benzeri faaliyetler vakıf kavramı kapsamındadır.

Bu makalede Tokat'ta H. 942/M. 1535-36 yılında inşa edilen Hoca Behzad Camii ile yapılaşma tarihi bilinmeyen Hoca Behzad Muallimhanesi vakıfları üzerinde durulacaktır. Behzad Camii'nin mimarî yapısı ve vakıfları ile ilgili bazı incelemeler (Yavi, 1986: 76; Uysal, 1987: 344- 345; Şimşirgil, 1990: 100; Şimşirgil, 2003: 93-94; Seçgin, 1993: 11-13; Gündoğdu ve diğerleri,

2006: 66-68; Erkara, 2010: 176-184; Akyüz ve diğerleri, 2010: 67) bulunmaktadır. Ancak caminin kuruluşundan günümüze kadar bütün vakıflarını ele alan bütüncül bir çalışma yapılmamıştır. Sanat tarihçileri yapının mimarî özellikleri üzerinde yoğunlaşmışlardır. Tespitlerimize göre,

XX. asra kadar olan süreçte Tokat'ta 17 cami bina edilmiş olup bunlardan Hoca Behzad, Ulu, Takyeciler, Gülbahar Hatun ve Ali Paşa camileri en büyükleridir (Açık, 2021: 10). Hoca Behzad Muallimhanesi ile ilgili hiçbir çalışmaya tesadüf edilmemiştir.

Vakit namazları ile *cuma* ve *bayram* namazları kılınan, minberi olan büyük yapılara *cami*, minberi bulunmayan ve cuma namazı eda edilmeyen ibadet yerlerine *mescid* denilir. Müslümanların fethettiği yerlerde eski mabetlerin bir kısmı camiye çevrilir veya eski mabetler oldukları gibi bırakılarak başka mekânlara cami yapıldı. Yeni kurulan yerleşim yerlerinde önce ibadethane yeri tespit edilir, daha sonra belirlenen arazi üzerine mescit ya

da cami bina edilirdi (Önkal ve Bozkurt, 1993: 46, 48-49). Camilerin bitişğinde ya da müstakil olarak 2-12 yaş arasındaki çocukların tahsili için sıbyan mektepleri inşa edilmiştir. Zamanla bu mektepler için *dârü'l-huffâz*, *dârü't-ta'lim*, *dârü'l-ilm*, *darü'l-kurra*, *muallimhâne*, *mahalle mektebi*, *taş mektep*, *mektebhâne*, *mekteb-i iptidâi* gibi adlar da kullanılmıştır (Şemseddin Sami, 1987: 817; Ergin, 1977:82; Baltacı, 2004: 6-7; Pakalın, 1983: c. III, s. 201, Araz, 2017: 107). Bu mekteplerin kuruluş amacı, isteyen kadın-erkek her müslümana belirli bir seviyede dinî eğitim vermek, Kur'an okumasını ve okuma yazmayı öğretmektir (Güven, 2014; 68; Ergin, 1977: 86).

Aşağıdaki paragraflarda evvela Hoca Behzad Camii ve Muallimhanesi'nin tarihçesi ve mimarî özellikleri hakkında genel bilgiler verilecek, daha sonra detaylı bir şekilde vakıfları ele alınacaktır.

Hoca Behzad Camii ve Muallimhanesi'nin Tarihçesi ve Mimarî Özellikleri

Hoca Behzad Camii, Behzad Çayı kenarında ve Behzad Caddesi üzerinde yer almaktadır. Yapı, kuzey cephesindeki giriş kapısının kemer alınlığında bulunan Osmanlı sülüsü ile yazılmış inşa kitabesine göre, Şirvanlı (coğrafi olarak Şirvan için bkz. Aydın, 2010: 204) Fakih oğlu Hoca Behzad (kabri için bkz. Durma, 2010: 37; Şirvanlı'nın oğlu olması ve dilinin tutulmasıyla ilgili olarak bkz. Üçer, 1987: 229) tarafından Kanuni Sultan Süleyman zamanında H. 942/M. 1535-36 yılında yaptırılmıştır (Uzunçarşılı, 1927: 35; Mercan ve Ulu, 2003, 73; Gündoğdu ve diğerleri, 2006: 63-64). Halk arasında baniye Behzad-ı Veli de denilmektedir. Evliya Çelebi seyahatnamesinde cami hakkında "kubbeli, demir pencereci, cümle imareti kurşunlu bir camidir. Her tarafı sanatla işlenmiş minber ve mihrabı ile yüksek minaresi var" ifadelerini kullanmaktadır (Evliya Çelebi, 2001: C. 5, s. 32).

1863-1890 dönemi muhasebe kaydına göre, camide 191 kuruşa mal olan bazı tamiratlar yapılmıştır (T. VBMA. Muhasebe Defteri No. 8, s. 20). Giriş kapısının üstünde yer alan bir diğer kitabeye göre, cami cemaate yeterli gelmediği için II. Abdülhamid devrinde 1309/1892 yılında genişletilmiştir (Uzunçarşılı, 1927: 36; Uysal, 1987: 346; Mercan ve Ulu, 2003: 74; Gündoğdu ve diğerleri, 2006: 64-65). 1324/1908 yılında cami, selden zarar görmesi sebebiyle Tokatlı Ahmed Lütfi Paşa tarafından tamir ettirilmiştir. Bu tamire dair kitabe, caminin batı duvarındaki pencere üzerinde yer almaktadır (Uzunçarşılı, 1927: 335-37; Mercan ve Ulu, 2003, 75; Gündoğdu ve diğerleri, 2006: 66). Cami, 27 Aralık 1939 tarihinde meydana gelen Erzincandepreminde tahrip olmuş, halkın gayretleriyle tamir edilmiştir (Asarkaya, 2019: 44). Caminin kuzey cephesine bitişik iki katlı betonarme son cemaat yeri 1956 yılında yapıya ilave edilmiştir (Uysal, 1987: 343). Hâlihazırdaki yapı, dikdörtgen planlı bir harim bölümü ile betonarme son cemaat yerinden oluşmaktadır. Güney-doğu köşesinde tek şerefeli bir minaresi ile kuzey tarafında yer alan avluda bir şadırvanı bulunmaktadır (Yavi, 1986: 76; Uysal, 1987: 344-345; Seçgin, 1993: s. 11-13;

Gündoğdu ve diğerleri, 2006: 66-68; Erkara, 2010: 176-184; Akyüz ve diğerleri, 2010: 67).

Hoca Behzad Muallimhanesi'nin ne zaman yapıldığı ve mimarî özellikleri hakkında net bilgiye ulaşılamamıştır. Bu yapı ile alakalı ilk kayıt, 1574 tarihli Rum eyaleti Evkaf Defterinde yer almaktadır. Bu kayda göre, muallimhanede görevli muallim günlük 1 akçe ücret almaktadır (TK. KKA. Evkaf Defteri 583, s. 38a). Muhtemelen caminin bitişiğinde yer alan mektep, ya cami ile aynı yılda veya daha sonra inşa edilmiştir. Aşağıda Tablo 2'de verilen atama kayıtlarına göre, Hoca Behzad Muallimhanesi'nde 1825 yılına kadar eğitim hizmeti devam etmiştir. 1867-1890 dönemi muhasebe kaydında, muallimhane ile alakalı bilgi bulunmamaktadır (T. VBMA. Muhasebe Defteri No. 8, s. 20). 1911 ve 1912 yıllarına ait iki belgede Behzad İptidai Mektebi'nin imtihan cetvelleri yer almaktadır (BOA. MF. İBT. 398-92; BOA. MF. İBT. 389-60; BOA. MF. İBT. 453-23). Bu cetvellere göre, mektepte yaklaşık 100 öğrenci tahsil görmektedir. Bu bilgilerden Hoca Behzad Muallimhanesi'nin 19. asrın ortalarında faaliyetini durdurduğu ve aynı asrın sonlarında iptidai mektebe dönüştüğü anlaşılmaktadır. Ancak iptidai mektebin, muallimhanenin bulunduğu yapıda mı eğitime devam ettiği, yoksa yeni bir mektep binası mı tesis olunduğu ise bilinmemektedir.

Hoca Behzad Camii ve Muallimhanesi Vakıfları

Behzad Camii ve Muallimhanesi'nin ilk vakfının vakfiyesine arşivlerde ulaşılamamıştır. Ancak caminin inşa kitabesinde bâni Hoca Behzad Şirvani'nin vakıfları hakkında bilgiler bulunmaktadır. 1574 yılı Rum Eyaleti Evkaf Defterinde ise Hoca Behzad Camii ve Muallimhanesi vakıfları ile alakalı ayrıntılı bir muhasebe kaydı yer almaktadır. Bu evkaf defterindeki kayıtlar, Şura-yı Evkaf'ın 24 Mart 1332/6 Nisan 1916 tarihli kararı ile vakfiye olarak tescil edilmiştir (VGMA. Mf. 608, s. 139/161). Bu muhasebe kaydında belirtilen vakıflar haricinde caminin sonraki devirlerde bazı varlıklı hayırsever kimselerin kurduğu vakıfları bulunmaktadır. Aşağıdaki paragraflarda önce Hoca Behzad Camii ve Muallimhanesi'nin XVI.yüzyıl vakıfları, daha sonra sonraki devirlerde tesis edilen vakıfları üzerinde durulacaktır.

XVI. Yüzyıldaki Vakıfları

Osmanlı döneminde Hoca Behzad Camii ve Muallimhanesi'nin bakım-onarım giderleri ve görevlilerinin ücretlerini karşılamak üzere bizzat vâkıf tarafından bir vakıf tesis edilmiştir. Bu vakfa dair ilk bilgiler, yukarıda belirtildiği üzere, Hoca Behzad Camii giriş kapısının üzerinde yer alan 942/1535-36 yılına ait Arapça inşa kitabesinde verilmektedir. Kitabede vâkıf Hoca Behzad'ın yaptırdığı mescid için bir vakıf kurduğu, 300 altının murabahası ile dükkanlar ve at pazarında bir zeminin icarelerini tahsis ettiği yazılıdır. Hoca Behzad vakıfları ile ilgili diğer toplu bilgi 1574 tarihli Rum eyaleti Evkaf Defterinde yer almaktadır (TK. KKA. Evkaf Defteri 583, s. 38a-b; Şimşirgil, 1990: 100). Bu defterdeki bilgiler aşağıda Tablo 1'de listelenmiştir.

Çizelge 1: Hoca Behzad Camii ve Muallimhanesi Vakfı'nın 1574 yılı Gelir ve Giderleri

Table 1. 1574 Income and Expenditures of Hoca Behzad Mosque and School Foundation

Gelirler	Akçe
1 zeminin (Alaca Mescid yakınında At pazarında) senelik icarı	240
4 adet dükkânın (At pazarında) senelik kirası	896
1 zeminin, Kızıltavuk bostanı demekle meşhurdur, senelik kirası	0
300 altın paranın murabahası	30/45 altın
Giderler	Akçe
İmamin senelik ücreti	900
Müezzinin senelik ücreti	360
Caminin yıllık چراغ (aydınlatma) yağı gideri	60
Mübarek gecelerde fakirlere yemek gideri	0
Toplam	2520

Tablo 1'deki verilere göre, Hoca Behzad'ın vakıfları camisi ve muallimhanesi ile ilgilidir. Bu iki yapıya ait vakfın 1574 yılı gelirleri 300 altının murabahası (bkz. Dönmez, 2020: 148) ile bazı dükkân ve zeminlerin senelik kiralarından oluşmaktadır. 300 altının murabahasının yıllık % 10 veya % 15 oranları üzerinden 30 veya 45 altın olduğu tahmin edilebilir. Vâkıf, bu gelirleri cami, muallimhane ve işe giderleri ile cüzhân, imam, müezzin, muallim, müteveli ve nazırdan oluşan görevlilerin ücretlerine tahsis etmiştir. Tevliyet evlada, nazırlık ise Tokat kadılarına şart olunmuştur. Vakfın hâsılı evvela rakabeye (cami ve muallimhanenin tamir ve bakımına) sarf olunduktan sonra bakisi tabloda listelendiği şekilde görevlilere dağıtılmıştır.

Hoca Behzad Camii ve Muallimhanesi Vakfı'nın 17. ve 18. asırlardaki muhasebe kayıtlarına Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi ile Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi'nde rastlanmamıştır. Ancak her iki arşiv ile Tokat Şer'iyye Sicillerinde vakıf görevlilerinin atamalarına dair pek çok kayıt mevcuttur. 1667-1914 yılları arasına tarihlenen bu kayıtlara göre, Hoca Behzad Vakfı'ndan ücret alan bazı görevliler aşağıda Tablo 2'de listelenmiştir.

Tablo 2'nin birinci sütununda görev türleri verilmiştir. Bu görevler içinde devirhânlık, ferraşlık (temizlik görevi), hatiplik, yasinhânlık ve vaizlik vazifeleri diğer vakıflardan ücret tahsisi ile sonradan ihdas edilmiştir. Tablonun ikinci sütununda müstakil ya da müşterek olarak görev yapmış olan şahısların isimleri yer almaktadır. Bu isimlerden görevlerin genel olarak tek kişi bazen de iki kişi arasında paylaştırıldığı ve çoğu kere babadan oğula geçtiği anlaşılmaktadır. Erkek evlat bırakmadan vefat eden görevlilerin yerine ise ehil olan başka şahıslar görevlendirilmiştir. Ayrıca bazı görevlilerin birden fazla görev üstlendikleri görülmektedir. Örneğin, Mevlana Abdurrahman Rebiülahir 1103-Muharrem 1114/Aralık 1691-Mayıs 1702 tarihleri arasında Hoca Behzad Camii'nde cüzhânlık, imamlik ve tevliyet görevlerini birlikte yürütmektedir. Tablo 2'nin üçüncü ve dördüncü sütunlarında görevlilerin görevde bulunma tarihleri verilmiştir. Arşiv kayıtlarında her bir görevlinin göreve başlama ve görevden ayrılma tarihleri net olarak verilmediğinden burada sadece kayıtlarda geçen tarihler

tabloya alınmıştır. Tarih sütunlarında görevlilerin göreve başlama ve görevden ayrılma tarihleri bilinmiyorsa, bu durum soru işareti (?) ile gösterilmiştir. Vazifelilerin görev sürelerine bakıldığında bazılarının uzun süre hizmet ettikleri görülmektedir. Örneğin, Ebubekir Sıdkı 16 Muharrem 1310-6 Safer 1335/10 Ağustos 1897-2 Aralık 1916 tarihleri arasında yaklaşık 19 yıl mütevellî ve imam olarak görev yapmıştır. Tablonun beşinci sütununda görevlilerin günlük ya da yıllık ücretleri ile hisseli olan ücretler verilmiştir. Bu verilerden genel olarak ücretlerin tam hisse olarak tahsis edildiği anlaşılmaktadır. Ayrıca az da olsa ücret almadan (hasbî) görev yapan kimseler de bulunmaktadır. Tablo 2'nin son sütununda yer alan görevden ayrılma sebepleri verilerine göre, bazı vazife sahiplerinin vefat, bazılarının ise kendi istekleri (ferâğ) ile görevden ayrıldıkları görülmektedir.

Çizelge 2: Hoca Behzad Camii ve Muallimhanesi Vakfı Görevlileri

Table 2. Officers of Hoca Behzad Mosque and School Foundation

Görev Türü	İsmi	Görev Tarihi (Hicri)	Görev Tarihi (Miladi)	Günlük Ücreti (Akçe)	Görevi Bırakma Sebebi
Cüzhan	Mevlana Abdurrahman (VGMA. HD. No. 1121, s. 24)	R. 1103-?	Aralık 1690-?	-	-
Devirhan (Kemal Efendi Vakfı'ndan almak üzere, 1138/1725 senesi öncesinde devirhanlık ciheti ihdas edilmiştir. Bk. VGMA. HD. No. 1083, s. 247)	Hüsâmezade Seyyid Hasan'ın Vefatıyla kardeşinin oğlu Seyyid Ali (VGMA. HD. No. 1083, s. 247; VGMA. HD. No. 1144, s. 226)	S.1138- Ra.1141	Ekim 1725- Ekim1728	1	Vefat
Devirhan	Seyyid Ali'nin vefatıyla babası Seyyid Ömer (VGMA. HD. No. 1144, s. 226; VGMA. HD. No. 1094, s. 7)	Ra.1141- C.1143	Ekim 1728- Aralık 1730	1	-
Devirhan	Babası Abdurrahman mahlulünden Hacı Süleyman (VGMA. HD. No. 1094, s. 9)	N.1143-?	Mart 1731-?	1	-
Devirhan	Hasan Halife (VGMA. HD. No. 1092, s. 14/1)	Ş.1169-?	Mayıs 1756-?	1	-
Devirhan	Babası Süleyman Mahlulünden Recep (VGMA. HD. No. 1076, s. 104; VGMA. HD. No. 1076, s. 111)	Gr. B.1177- Za.1180	5 Ocak 1764- Nisan 1767	Yarım hisse 0.5	Ferâğ
Devirhan	Recep'in ferâğından Seyyid Abdurrahman (VGMA. HD. No. 1076, s. 111)	Za.1180-?	Ekim 1728-?	Yarım hisse 0.5	-
Devirhan	Derviş Halife ve Seyyid Abdurrahman (VGMA. HD. No. 1082, s. 110)	Ş.1182-?	Aralık 1768-?	1	-
Devirhan	Derviş ferâğından Seyyid Abdurrahman (VGMA. HD. No. 1082, s. 110; VGMA. HD. No. 1093, s. 9)	Ş.1182- L.1185	Aralık 1768- Ocak 1772	1	Vefat
Devirhan	Molla Mehmed ferâğından oğlu Mehmed (VGMA. HD. No. 1093, s. 6)	R.1184-?	Temmuz 1770-?	1	-
Devirhan	Babası Seyyid Abdurrahman'ın vefatıyla Seyyid Ahmed (VGMA. HD. No. 1093, s. 9)	L.1185-?	Ocak 1772-?	1	-
Devirhan	Seyyid Mehmed'in evlâtsiz vefatıyla Ahmed b. Hacı Mehmed (VGMA. HD. No. 542, s. 153)	Ş.1243-?	Şubat 1828-?	1	-

Görev Türü	İsmi	Görev Tarihi (Hicri)	Görev Tarihi (Miladi)	Günlük Ücreti (Akçe)	Görevi Bırakma Sebebi
Ferâğ	Ömer (VGMA. HD. No. 1121, s. 42)	C.1105-?	Şubat 1694-?	-	-
İmam ve Mütevellî	Mevlana Abdurrahman (VGMA. HD. No. 1121, s. 24; VGMA. HD. No. 1121, s. 34)	R.1103- M.1114	Aralık 1691- Mayıs 1702	-	-
İmam ve Mütevellî	Hafız Seyyid Hasan Halife b. Abdurrahman (TŞS 19, s. 51/2)	? -20 L.1229	? -5 Ekim 1814	1	Ferâğ
İmam ve Mütevellî	Babaları Hafız Seyyid Hasan Halife ferâğından Seyyid Halil ve Seyyid Abdurrahman Halife (TŞS 19, s. 51/2.)	20 L.1229-?	5 Ekim 1814-?	1	-
İmam ve Mütevellî	Seyyid Halil'in Vefatıyla hissesi oğulları Abdullah, Nazif Ahmed (BOA. C. Evkaf 582-29360)	26 Za 1234-?	16 Eylül 1819-?	0.5	-
İmam ve Mütevellî	Mehmed Halife b. Mehmed Arif (TŞS 86, s. 42/12)	?-M.1293	?-Ocak 1876	1	Vefat
İmam ve Mütevellî	Mehmed Halife ile oğlu Abdullah'ın vefatlarından torunu Ebubekir Sıdkı (TŞS 86, s. 42/12; S. VBMA. Beravat ve Vakfiye Defter 4, Kısım I, s. 227/21567)	16 M.1310- 6 S.1335	10 Ağustos 1897-2 Aralık 1916	1	-
İmam	Kehyazade Ömer b. Musa (TŞS 116, s. 50/60)	?-24 L.1332	?-15 Eylül 1914	-	Ferâğ
Hatip (Sultan Hatun Vakfı'ndan almak üzere, 1144/1731 senesi ihdas edilmiştir. Bk. VGMA. HD. No. 1094, s. 15)	Abdurrahman'ın vefatıyla Seyyid Abdullah Halife (VGMA. HD. No. 1094, s. 15; VGMA. HD. No. 1092, s. 7)	Ca.1144- Z.1168	Kasım 1731- Eylül1755	2	Ferâğ
Hatip	Babası Seyyid Abdullah ferâğından oğlu Seyyid Abdurrahman Halife (VGMA. HD. No. 1092, s. 7, 14)	Z.1168- Ş.1169	Eylül 1755- Mayıs 1756	2	Vefat
Hatip	Babalari Seyyid Abdurrahman'ın vefatıyla Seyyid Hasan ve Seyyid Salih (VGMA. HD. No. 1092, s. 14)	Ş.1169-?	Mayıs 1756	2	-
Hatip	Mehmed Ata Halife ferâğından Seyyid Hafız Abdurrahman Halife b. Osman (TŞS 51, s. 39/1; TŞS 75, s. 115/72)	20 R.1254-27 Ş.1287	13 Temmuz 1838-22 Kasım 1870	2	Ferâğ
Hatip	Seyyid Hafız Abdurrahman Halife ferâğından Hafız Mehmed Efendi (TŞS 75, s. 115/72; TŞS 88, s. 38/42)	27 Ş.1287-4 Ş.1312	22 Kasım 1870-31 Ocak 1895	-	Bilaveled vefat
Hatip	Hafız Mehmed b. Mehmed Bilaveled vefatıyla Tuzcuzade Hafız Salih b. Ali (TŞS 88, s. 38/42; S. VBMA. Beravat ve Vakfiye Defter 4, Kısım I, s. 189)	4 Ş.1312-18 B.1328	31 Ocak 1895-26 Temmuz 1910	2	Vefat
Hatip	Hafız Salih b. Ali (TŞS 88, s. 38/42; S. VBMA. Beravat ve Vakfiye Defter 4, Kısım I, s. 189)	18 B.1328-11 Za 1331	26 Temmuz 1910-13 Ekim 1913	2	Tecdid
Muallim	Seyyid Abdullah (VGMA. HD. No. 1094, s. 17; VGMA. HD. No. 1092, s. 7)	C.1144- Z.1168	Aralık 1731- Eylül 1755	0,5	Ferâğ
Muallim	Babası Seyyid Abdullah ferâğından Seyyid Abdurrahman (VGMA. HD. No. 1092, s. 7, 14)	Z.1168- Ş.1169	Eylül 1755- Mayıs 1756	0,5	Vefat
Muallim	Seyyid Hasan ve Seyyid Salih b. Seyyid Abdurrahman (VGMA. HD. No. 1092, s. 14, 33; VGMA. HD. No. 1076, s. 103)	Ş.1169-?	Mayıs 1756-?	0,5	-

Görev Türü	İsmi	Görev Tarihi (Hicri)	Görev Tarihi (Miladi)	Günlük Ücreti (Akçe)	Görevi Bırakma Sebebi
Muallim	Seyyid Salih b. Seyyid Abdurrahman ferağından Mehmed Emin (VGMA. HD. No. 1082, s. 111; VGMA. HD. No. 537, s. 180)	S.1183-M.1204	Haziran 1769-Eylül 1789	Yarım hisse 0,25	ferağ
Muallim	Mehmed Emin ferağından Seyyid Hasan b. Seyyid Abdurrahman (VGMA. HD. No. 537, s. 180; VGMA. HD. No. 568, s. 7)	M.1204-L.1229	Eylül 1789-Eylül 1814	Yarım hisse 0,25	ferağ
Muallim	Babalar Seyyid Hasan ferağından Seyyid Halil ve Seyyid Abdurrahman (VGMA. HD. No. 568, s. 7; TŞS 19, s. 51/3)	L.1229-?	Eylül-1814-?	0,5	-
Muallim	Seyyid Halil vefatıyla hissesi oğulları Seyyid Abdullah ve Seyyid Nazif Ahmed (VGMA. HD. No. 568, s. 18; VGMA. HD. No. 542, s. 142)	13 Za.1234-Za.1240	3 Eylül 1819-Haziran 1825	Yarım hisse 0,25	Ferağ
Muallim	Ali b. Ahmed (VGMA. HD. No. 542, s. 142)	Za.1240-?	Haziran 1825-?	Yarım hisse 0,25	-
Müezzin	Ahmed b. İlyas (BOA. C. Evkaf 340-17257)	L.1077-?	Mart 1667	Hasbi	-
Müezzin	Mustafa'nın vefatıyla Osman (VGMA. HD. No. 1094, s. 28; VGMA. HD. No. 1092, s. 3)	N.1150-B.1168	Aralık 1737-Nisan 1755	1	Vefat
Müezzin	Mehmed'in vefatıyla Mahmud b. Mehmed (VGMA. HD. No. 1076, s. 110; VGMA. HD. No. 537, s. 189)	S.1180-B.1208	Temmuz 1766-Şubat 1794	1	Vefat
Müezzin	Mehmed b. Mahmud (VGMA. HD. No. 537, s. 189)	B.1208-?	Şubat 1794-?	1	-
Müezzin	Seyyid Hafız Mehmed'in vefatıyla İbrahim b. Mustafa (VGMA. HD. No. 568, s. 8; VGMA 568, s. 24)	M.1230-Z.1237	Aralık 1814-Ağustos 1822	1	Vefat
Müezzin	Hafız Mehmed Arif b. Mehmed (VGMA. HD. No. 568, s. 24; VGMA. HD. No. 542, s. 147)	Z.1237-S.1243	Ağustos 1822-Ağustos 1827	1	Vefat
Müezzin	Hafız Mehmed Arif'in vefatıyla oğulları Mehmed Atallah ve Mehmed Arif (VGMA. HD. No. 542, s. 147)	S.1243-?	Ağustos 1827-?	1	-
Yasinhan (1114/1703 senesinde ihdas olunmuştur. Bk. VGMA. HD. No. 1121, s. 39)	İbrahim (VGMA. HD. No. 1121, s. 39)	Z.1114-?	Nisan 1703-?	3	-
Yasinhan	Mehmed (VGMA. HD. No. 1094, s. 10)	L.1143-?	Nisan 1731-?	3	-
Vaiz (Abdullah Ağa Vakf'ndan almak üzere, 1113/1701 senesinde ihdas olunmuştur. Bk. VGMA. HD. No. 1121, s. 34)	Şeyh Muhterem (VGMA. HD. No. 1121, s. 34)	Za.1113-?	Nisan 1702-?	Senede 4 kuruş	-
Vaiz	Şeyh el-Hac Hüseyin (VGMA. HD. No. 1094, s. 5)	Ca.1143-?	Kasım 1730-?	-	-

Tokat Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi'nde Hoca Behzad Camii Vakfı'nın 1280- 1308/1863-1890 yılları arasında kapsayan bir muhasebe dökümü tespit edilmiştir. Muhasebe verileri aşağıda Tablo 3'te özetlenmiştir. Tablodaki veriler değerlendirildiğinde, Hoca Behzad Camii Vakfı'nın iki adet dükkân icarı ile bir adet dükkân

zemini kirasından gelirler sağladığı anlaşılmaktadır. Bu gelirler dükkânların vergileri ve harçları ile imam, müezzin ve mütevelliden oluşan görevlilerinin maaşlarına sarfedilmiştir. Bu tablodaki verileri, 1574 yılı Evkaf Defteri verileri ile kıyasladığımızda bunların birbiri ile tam olarak örtüşmediği görülmektedir. İlk olarak, 1574 vakıf muhasebesinde yer alan iki adet zemin icarı ve dört adet dükkân kirası, 1863-1890 dönemi muhasebesinde bir adet zemin icarı ve iki adet dükkân kirası olarak yazılmıştır. Ayrıca 1574 vakıf muhasebesinde kayıtlı görevliler; cüzhân, imam, mütevellî, müezzin, muallim ve nazırdan oluşurken 1863-1890 dönemi muhasebesinde imam, müezzin ve mütevelliden ibarettir. Muhtemelen Hoca Behzad Camii bitişindeki muallimhanede görev yapan muallimlerin ücretleri, muallimhanenin yıkılması veya iptidaiyemektebine dönüşmesi ile iptal edilmiş olmalıdır.

Çizelge 3: Hoca Behzad Camii Vakfı'nın 1863-1890 Dönemi Gelir ve Giderleri (T. VBMA. Muhasebe Defteri No. 8, s. 20)
Table 3. Income and Expenditures of Hoca Behzad Camii Mosque and School Foundation

Yıllar	Gelirler	Kuruş
1863-1890	At pazarında (5) numaralı bir adet dükkân	840
	Eskiciler çarşısında (60) numaralı bir adet dükkân	1250
	Toplam	2270

Giderler	Kuruş	Para
(5) numaralı dükkânın vergisiyle maarif hissesi ve sair harçları. 1284/1867 senesi başından 1308/1890 senesi sonuna kadar	320	
(60) numaralı dükkânın vergisiyle maarif hissesi ve sair harçları. 1284/1867 senesi başından 1308/1890 senesi sonuna kadar	86	
Diğer dükkânın vergisiyle maarif hissesi ve sair harçları. 1284/1867 senesi başından 1308/1890 senesi sonuna kadar	78	
Bazı tamiratları	191	
Ara toplam	675	
Ebubekir Sıdkı Efendi'nin İmamlık Ücreti	560	
Müezzinlik Ücreti	535	
Ebubekir Sıdkı Efendi'nin tevliyet ücreti	468	30
Kayıt ve Muhasebe harcı	31	10
Genel Toplam	2270	0

Hoca Behzad Camii'nin Diğer Vakıfları

XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Hoca Behzad Camii giderleri için Tokat'taki diğer bazı vakıflardan tahsisat ayrılmış ya da camide bazı hizmetler için yeni vakıflar kurulmuştur. Bu vakıflar hakkında alfabetik sıra ile aşağıda bilgi verilmiştir.

Ahmed Asım Efendi Vakfı: Vâkıf Asım Efendi, Tokatlı olup Ordu-yı Hümayun Anadolu 2. Alay 1. Redif taburu katibidir. 1000 kuruşluk para vakfını Behzad Camii müezzinliği için tesis etmiştir. Bu camide her kim müezzin olursa, belirli zamanlarda ezan okumak ve salavat-ı şerifeler getirmek kaydıyla vakıf gelirine nail olacaktır (Açık-Sağırılı, 2005: 425).

Ayşe Hatun bint-i Abdurrahman Çelebi Vakfı: Vâkıfe Ayşe Hatun'un kim olduğu hakkında herhangi bir bilgiye

ulaşılamamıştır. 1574 yılı Rum eyaleti Evkaf Defterinde yer alan vakıf kaydında Hoca Behzad Şirvani Mescidi kürsüsü için 1200 akçe vakfettiği yazılıdır. AyşeHatun, bu paranın murabahasından günlük bir aşır okunarak sevabının ruhuna hediye edilmesi için Nurullah Çelebi'nin müteveli, Mevlana İsmail Çelebi'nin hasbi nazır ve Arab evladından Mevlana Hüsam'ın yaşadığı sürece aşırhân tayin olunmasını şart koşmuştur (TK.KK. Evkaf Defteri 583, s. 38b).

Ballızade el-Hâc Mustafa Efendi Vakfı: Vâkif Mustafa Efendi'nin kimliğine dair herhangi belge tespit edilememiştir. 119 numaralı Tokat Şer'iyye Sicilinde yer alan bir kayda göre, vâkif Behzad Camii'nin büyük şamdanları bal mumu ihtiyacı için bir adet pembeci (pamuk) dükkânı vakfetmiştir (TŞS 119, s. 94/12.).

Fatıma Hanım bint-i Ali Bey Vakfı: Vâkife Fatma Hanım, 21 Şaban 1173/8 Nisan 1760 tarihli vakfiyesinde Soğukpınar Mahallesi'nde Hoca Behzad Camii ve Hamza Çelebi Camii ile Musluhiddin Mahallesi'nde Kaya Camisi'nde kandil yakmak için şem-i asel (bal mumu) alınmasını ve kurban bayramlarında beş adet koyun kurban edilmesini şart koşmuştur (S. VBMA. Beravat ve Vakfiye Defteri 4, II. Kısım, s. 57).

Hacı Fatma bint-i Abdullah Vakfı: Tokat'ta Soğukpınar-ı Müslim Mahallesi ahalisinden Fatma Hanım, 25 Recep 1269/4 Mayıs 1853 tarihli vakfiyesinde, vakfettiği evin icarından her yıl bir vukiyye bal mumu alınarak Behzad Camii aydınlatmasında kullanılmasını şart koşmuştur (Açikel-Sağırılı, 2005: 420).

Hasan b. Ali Vakfı: Çilehane Mahallesi sakinlerinden Hasan Efendi, 5 Muharrem 1224/20 Şubat 1809 tarihli vakfiyesinde, Haffaflar (ayakkabıcılar) çarşısında bir dükkân ile Çağagölü mevkiinde bir bahçenin icarından Behzad Camii'nin aydınlatması için üç vukiyye mum (şem-i asel) alınmasını ve bu mumu yakan ferraşa senede bir kuruş ücret verilmesini istemiştir (Açikel-Sağırılı, 2005: 337).

Hüseyin b. Abdullah Vakfı: Vâkif Hüseyin Efendi'nin 17 Rebiülevvel 1232/ 4 Şubat 1817 tarihli vakfiyesinde, Behzad Camii ile Debbağhane-i Atik Mahallesi'ndeki medrese bitişiğindeki camii ve Soğukpınar-ı Müslim Mahallesi'nde Hamza Çelebi Mescidi için şem-i asel alınmasını şart koşmuştur (S. VBMA. Beravat ve Vakfiye Defteri 4, II. Kısım, s. 59).

Rahime bint-i Ahmed Vakfı: Tokat'ta Soğukpınar-ı Müslim Mahallesi ahalisinden Rahime Hanım, 1 Zilhicce 1250/31 Mart 1835 tarihli vakfiyesinde belirttiği şartlar arasında, vakfettiği 5.500 kuruştan hâsil olan gelirden her

sene 3 kuruşluk bal mumu alınarak Behzad Camii'nde yakılması da bulunmaktadır (Açikel-Sağırılı, 2005: 409).

Seyyid Abdullah Berri Efendi Vakfı: 29 Zilhicce 1223/15 Şubat 1809 ve 6 Şaban 1260/21 Ağustos 1844 tarihli iltizam senetlerine göre, Sadrazam kethüdalarından Seyyid Abdullah Berri Efendi, İstanbul'da tesis ettiği vakfının akarlarından olan Tokat'ta Mevlevihane yakınlarındaki kalhane gelirinden Behzad Camii'ne yıllık 40 akçe verilmesini şart koşmuştur (TSMA. E. 540-58; TSMA. E. 1159-79).

Sünnetçioğlu Hacı Abdullah Vakfı: Vâkif Hacı Abdullah'ın Evahir-i Şaban 1170/10-20 Mayıs 1757 tarihli vakfiyesine göre, Geyras vadisindeki büyük bahçenin icarından Behzad Camii'nin aydınlatması için üç vukiyye şem-i asel alınması şart koşulmuştur (Açikel-Sağırılı, 2005: 281).

Şemsiyye Hanım bint-i Abdurrahman Bey Vakfı: Tokat Hoca Ahmed Mahallesi sakinelerinden Şemsiyye Hanım, 5 Şaban 1227/14 Ağustos 1812 tarihli vakfiyesinde, vakfettiği birkaç dükkân ile bir evin icarından her yıl dörder kuruşluk dört adet mum ile dört adet koyun alınıp kendisi, kızı Abide Hanım, erkek kardeşi Mehmed Bey ve cariyesi Mazlumşah için mumların Tekyeciler, Ulu Cami, Behzad ve Horuş camilerinde Berat Gecesi yakılmasını ve koyunların da Kurban Bayramı arafesinde kesilmesini istemiştir (Açikel-Sağırılı, 2005: s. 353).

Seyh Muharrem Efendi'nin Dükkân Vakfı: Vâkif Muharrem Efendi'nin kimliğine dair herhangi belge tespit edilememiştir. 119 numaralı Tokat Şer'iyye Sicilinde, Muharrem Efendi'nin Behzad Camii'nde Yasin okutmak için vakfettiği saraç dükkânı vakfiyesinin 1109/1697-1698 senesi sicilinde kayıtlı olduğu belirtilmiştir (TŞS 119, s. 91/56).

Ümmühan Hatun Vakfı: Vâkifinin kimliği hakkında bilgiye ulaşılamamıştır. 1116/1704 yılına ait vakfiyesinde Ümmühan Hanım Behzad Camii'nde Berat gecesinde sarf edilmek üzere 5 kuruşluk balmumu vakfetmiştir (Tunca, 2000: 52).

Ümmühani Hatun bint-i el-Hac Ahmed Ağa Vakfı: Ümmühani Hatun, Evahir-i Rebiülevvel 1226/15-25 Nisan 1811 tarihli vakfiyesinde, Çay Mahallesi'nde bir evi ile bitişiğindeki bahçesi icarından eşi Abdurrahman Bey ile babası Ahmed Ağa için birer mum alınarak Behzad Camii'nde Berat Gecesi'nde yakılmasını şart koşmuştur (Açikel-Sağırılı, 2005:348).

Yağcızade Mehmed Sadullah Bey b. Salih Bey Vakfı: Vâkif Mehmed Sadullah Bey, 7 Cemziyelevvel 1327/27 Mayıs 1909 tarihli vakfiyesinde, vakif

gelirlerinden her yıl Ramazan ayı başında Behzad Camii'nde sarf edilmek üzere mum ve yağ parası olarak 25 kuruş verilmesini istemiştir (Açikel-Sağırılı, 2005: 467).

Sonuç

İnşa kitabesine göre, Hoca Behzad Camii Kanunî Sultan Süleyman zamanında 1535 yılında Şirvanlı Fakih oğlu Hoca Behzad tarafından yaptırılmıştır. Hoca Behzad Muallimhanesi'nin ne zaman yaptırıldığı ise kesin olarak bilinmemektedir.

Hoca Behzad Camii vakıfları ile ilgili ilk bilgiler 1535 yılına ait inşa kitabesinde verilmiştir. İlk derli toplu kayıtlar ise 1574 tarihli Rum Eyaleti Evkaf Defterinde mevcuttur. Bu defterdeki vakıf kayıtları Hoca Behzad Camii ve Muallimhanesi ile alakalıdır. Bu kayıtlara göre, cami ve muallimhaneye tahsisli vakıfların bir kısmı emlak vakıfları, bir kısmı ise para vakfıdır. Ayrıca, XVI. yüzyılın ortalarından itibaren caminin ihtiyaçları doğrultusunda ihdas edilen görevler ve aydınlatma giderleri için bazı şahıslar tarafından ek vakıflar kurulduğu tespit edilmiştir.

Caminin 1535 yılına ait ilk vakfına dair veriler incelendiğinde, vakfın gelirlerinin 300 altın paranın murabahası ile dükkanlar ve at pazarında bir zeminin icarlarından oluştuğu görülmektedir. Hoca Behzad Camii ve Muallimhanesi'nin 1574 yılı muhasebesinde vakfın gelirleri, 300 altının murabahası, 4 dükkân kirası ve 2 zemin icarı olarak yazılmıştır. Caminin 1863-1890 dönemi muhasebesinde ise vakıf akarı olarak bir adet zemin icarı ve iki adet dükkân kirası kaydedilmiştir. Bu durum zaman içinde vakıf akarlarında azalma yaşandığını ortaya koymaktadır.

1574-1890 yılları arası dönemde, Hoca Behzad Camii ve Muallimhanesi vakıfları bünyesindeki vazifelerin sayısında artış olduğu tespit edilmiştir. 1574 yılı muhasebesinde vakıfta cüzhânlık, imamlık, muallimlik, müezzinlik, nazırlık ve tevliyet görevleri mevcutken sonraki devirlerde devirhânlık, ferraşlık (temizlik görevi), hatiplik, yasinhânlık ve vaizlik vazifeleri diğer vakıflardan ücret tahsisi ile sonradan ihdas edilmiştir. Bazı atama kayıtlarında imamet, hatiplik, muallimlik ve tevliyet gibi görevlerin hisseli hale getirilerek birden fazla kişiarasında paylaştırıldığı görülmektedir. Ölüm, feragat ve suistimal gibi sebeplerle boşalan vazifelerin ise öncelikle eski görevlilerin evlatlarına, evlatların yeterli niteliği taşımamaları halinde ise diğer şahıslara aktarıldığı tespit edilmiştir. Ayrıca, Hoca Behzad Muallimhanesi veburada görev yapan muallimlerle ilgili 1830 sonrasında herhangi bir kayda ulaşılamamıştır. Bu durum muhtemelen

muallimhanenin yıkılması veya iptidaiye mektebine dönüşmesinden kaynaklanmaktadır.

XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Hoca Behzad Camii'ine ilave gelir sağlayan toplam 15 vakıf tespit edilmiştir. Bu vakıflarla ilgili bilgiler vakıf senetleri (vakfiyeler), 119 numaralı Tokat Şer'iye Sicilindeki kayıtlar ve Hurufat Defterlerindeki görevli atama belgelerinden elde edilmiştir. Günümüze ulaşmayan vakıf kayıtları da dikkate alındığında Hoca Behzad Camii'ine katkı sağlayan vakıfların sayısının daha da artacağı şüphesizdir. Bu caminin ek vakıflarının sayısı, Tokat'ta Osmanlı döneminde kurulan büyük camilerin ek vakıflarının sayıları ile kıyaslandığında mütevazı olduğu sonucuna varılabilir. Örneğin, XV. yüzyılda inşa edilen Takyeciler Camii'ne 37'nin üzerinde vakfın katkı sağladığı tespit edilmiştir (Açikel 2021: 17-21).

Hoca Behzad Camii'ne katkı sağlayan vakıflara ait akarlar Cumhuriyet döneminde Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne aktarılmıştır. Günümüzde cami ibadete açıktır. Hoca Behzad Muallimhanesi'nin ise 19. asrın ortalarında faaliyetini durdurduğu ve aynı asrın sonlarında iptidai mektebe dönüştüğü anlaşılmaktadır. Ancak iptidai mektebin, muallimhanenin bulunduğu yapıda mı faaliyet gösterdiği, yoksa yeni bir mektep binası mı tesis edildiği bilinmemektedir. Günümüzde mektep mevcut değildir.

Extended Summary

Tokat is one of the oldest cities in Anatolia, which has hosted many civilizations in history. At the end of the XIth century, it came under Turkish rule during the Danishmend period. Since the conquest of the city, many religious, social and cultural artifacts have been brought into existence during the periods of Danishmends, Seljuks and Ottomans. Among these works, Hoca Behzad Mosque, which was built in 1535 during the Ottoman period, and Hoca Behzad School, whose exact date is unknown, stand out as places of worship and education. These two structures continued their existence with the waqf incomes established in the Ottoman period. Only Hoca Behzad Mosque has survived and is still open for worship. In this article, the waqfs of Hoca Behzad Mosque and Muallimhane, which are the old religious and educational structures of Tokat, will be discussed. The mosque, is one of the 17 mosques built in the city center of Tokat until the beginning of the XXth century. Although there are sufficient studies on the architectural structure of the mosque, there are a few studies on its foundations covering limited time periods. No study was found about the Muallimhane. In this study, all the

foundations of Hoca Behzad Mosque and Muallimhane will be examined with the help of archival documents and court records used as the main source. Some income foundations were established for the maintenance and repair of the mosque and the Muallimhane and for the wages of their staff. In addition, some wealthy benefactors have established additional foundations for these two structures. The main purpose of the article is to contribute to the social and cultural history of Tokat by considering the foundations of Hoca Behzad Mosque and Muallimhane in all its aspects.

In addition, important data are also included in the article. These data are generally obtained from the archives of the General Directorate of Foundations. The said data belong to the officials in the foundation of the Behzad Mosque and its school. Among these officials, there are various officials such as teachers, imams, preachers, muezzins, and even people who read yasin. It was even possible to access the dates of duty of these people based on the archive documents in question. As a matter of fact, another data that follows is how much salary these people get. Archives constitute a wealth in terms of providing this data. In addition, another issue that should be mentioned immediately is that there are other foundations that provide income related to the foundation.

Kaynaklar

I. Arşiv kaynakları

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

BOA MF.İBT. 398-92; BOA. MF. İBT. 389-60; BOA. MF. İBT. 453-23.BOA. C. Evkaf 340-17257; BOA. C. Evkaf 582-29360;

Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyud-ı Kadime Arşivi (TK. KKA) Tapu ve Tahrir Defterleri: TK. KKA. Evkaf Defteri 583, 38a-b.

Tokat Şer'îye Sicilleri (TŞS)

TŞS 19, s. 51/2, 51/3; TŞS 51, s. 39/1; TŞS 75, s. 115/72; TŞS 86, s. 42/12; TŞS 88, s. 38/42; TŞS 116, s. 50/60; TŞS 119, s. 91/56; 94/12.

Topkapı Sarayı ve Müzesi Arşivi Evrakı (TSMA. E)

TSMA. E. 540-58; TSMA. E. 1159-79.

Sivas Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi (S. VBMA)

S. VBMA. Beravat ve Vakfiye Defter 4, Kısım I, s. 189, 227/21567. S. VBMA. Beravat ve Vakfiye Defteri 4, II. Kısım, s. 57, 59.

Tokat Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi (T. VBMA)

T. VBMA. Muhasebe Defteri No. 8, s. 20

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA) Hurufat Defteri (HD)

VGMA. HD. No. 542, s. 142, 147, 153; VGMA. HD. No. 537, s. 180, 189; VGMA. HD. No. 568, s. 7, 8, 18, 24; VGMA. HD. No. 1076, s. 103, 104, 110, 111; VGMA. HD. No. 1082, s. 110, 111; VGMA. HD. No. 1083, s. 247; VGMA. HD. No. 1092, s. 3, 7, 14/1, 33; VGMA. HD. No. 1093, s. 6, 9; VGMA. HD. No. 1094, s. 5, 7, 9, 10, 15, 17, 28; VGMA. HD. No. 1121, s. 24, 34, 39, 42; VGMA. HD. No. 1144, s. 226. VGMA. MF. 608, s. 139/161.

II. Kitap ve Makaleler

Açikel, A. (2021). Osmanlı Döneminde Tokat Takyeciler Camii Vakıfları, *Vakıflar Dergisi*, 55: 9-24. Açikel, A. ve Sağırılı, A. (2005). *Osmanlı Döneminde Tokat Merkez Vakıfları-Vakfiyeler*, C. I, Tokat: Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Yayınları.

Aksulu, B. I (1994). *Fetihten Osmanlı Dönemi'ne Kadar Tokat Şehri Anıtları* [Basılmamış Doktora Tezi]. Ankara Gazi Üniversitesi.

Akyüz, A. vd.(2010). *Tokat Merkez ve İlçeleri Taşınmaz Kültür ve Tabiat Varlıkları Envanteri*, Tokat.

Araz, Y. (2017). *16. Yüzyıldan 19. Yüzyıl Başlarına Osmanlı Toplumunda Çocuk Olmak*, İstanbul: KitapYayınevi Yayınları .

Asarkaya (Cinlioğlu), H. T. (2019). *Osmanlılar Zamanında Tokat*, Tokat: Tokat Belediyesi Yayınları. Aydın, M. (2010), Şirvan. İçinde, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 39. İstanbul: Türkiye DiyanetVakfı, s. 204-206.

Baltacı, C. (2004). Mektep. İçinde, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 29, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s. 6-7.

Dönmez, İ. K. (2020). Murâbaha. İçinde, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 31. Ankara: TürkiyeDiyanet Vakfı, s. 148-152.

Durma, A. (2010). *Evlialar Şehri Tokat*, Ankara 2010.

Ergin, O. N. (1977). *Türkiye Maarif Tarihi*, I-II, İstanbul: Eser Kültür Yayınları.

Erkara, A. (2010). *Tokat Merkez'de Osmanlı Dönemi Dini Mimarisi*, [Basılmamış Yüksek Lisans Tezi]. Kayseri Erciyes Üniversitesi.

Evlia Çelebi (2001). *Evlia Çelebi Seyahatname*, Haz. Yücel Dağlı - Seyit Ali Kahraman - İbrahim Sezgin,

C. 5, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Genç, Mehmet (2000). *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, İstanbul: Ötüken Yayınları. Gökbilgin, T. (1974). Tokat. İçinde, *İslam Ansiklopedisi*, XII/1. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, s. 401-412.

Gündoğdu, Hamza Vd. (2006). *Tarihi Yaşatan İl Tokat*, Ankara.

Güven, İ. (2014). *Türk Eğitim Tarihi*, Ankara: Pegem Akademi Yayınları.

Kucur, Sadi S. (1993). *Sivas, Tokat ve Amasya'da Selçuklu ve Beylikler Devri Vakıfları (Vakfiyelere göre)*,

[Basılmamış Doktora Tezi]. İstanbul Marmara Üniversitesi. Mercan, M. ve Ulu, M. E. (2003). *Tokat Kitabeleri*, Ankara.

Önkal, A. ve Bozkurt, N. (1993). Cami. İçinde, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 7. İstanbul:Türkiye Diyanet Vakfı, s. 46-56.

Pakalın, M. Z. (1983). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. I-II-III, İstanbul: MEB. Yayınları. Seçgin, N. (1993). *Tokat'taki Türk Mimari Eserleri*, [Basılmamış Yüksek Lisans Tezi], İstanbul Mimar Sinan Üniversitesi.

Sertoğlu, M. (1986). *Osmanlı Tarih Lüğati*, İstanbul: Enderun Kitabevi Yayınları.

- Şemseddin Sami (1987), *Kâmûs-ı Türkî*, İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Şimşirgil, A. (1990). *Osmanlı Taşra Teşkilatında Tokat (1455-1574)*, [Basılmamış Doktora Tezi], Marmara Üniversitesi.
- Şimşirgil, A. (2003). XIV-XVI. Yüzyıllarda Tokat Cami ve Mescidleri, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XVIII (1),87-104.
- Tunca, A. (2000). *Vakfiyelerine Göre Tokat Vakıfları (H. 1000-1200/M. 1591-1785)*, [Basılmamış Yüksek Lisans Tezi]. Ankara Gazi Üniversitesi.
- Uysal, A. O. (1987). Tokat'taki Osmanlı Camileri. İçinde, *Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu 2-6 Temmuz 1986*, (Yay. Haz. S. Hayri Bolay, Mustafa Yazıcıoğlu, Bahaeddin Yediyıldız, Mehmet Özdemir), Ankara, s. 313-364.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1927). *Kitabeler*, İstanbul..
- Üçer, M. (1987). Tokat ve Efsaneleri, İnanışları, İçinde, *Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu 2-6 Temmuz 1986*, (Yay. Haz. S. Hayri Bolay, Mustafa Yazıcıoğlu, Bahaeddin Yediyıldız, Mehmet Özdemir), Ankara, s. 217-230.
- Wolper, E. S. (1994). *Patronage and Practice in Late Seljuk and Early Beylik Society: Dervish Lodges in Sivas, Tokat, and Amasya*, [Basılmamış Doktora Tezi], University of California, Los Angeles, U.S.A.
- Yavi, Ersal (1986). *Tokat (Komana)*, İstanbul.
- Yediyıldız, Bahaeddin (1986). "Vakıf", *İslam Ansiklopedisi (İA)*, C. XIII: 153-172.
- Yediyıldız, Bahaeddin (2003). *XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi Bir Sosyal Tarih İncelemesi*, Ankara: TTK Yay.
- Yinanç, M. H. (1988). Danışmendliler. İçinde, *İslam Ansiklopedisi (İA)*, III, İstanbul: MEB. Yayını, s. 468- 469.